

संस्कृत सुबोध

Teacher's Resource Book

Class
4

संस्कृत सुबोध-4

1

सदाचारः

□ अभ्यासकंठी

- (क) (iii) सत्यम्, (ख) (i) पठनीयम्,
(ग) (ii) शीघ्रम्, (घ) (iii) वन्दनम्।
- (क) भजनीयम्, (ख) त्यजनीयम्,
सत्यं वचनं भद्रं-भद्रं
(ग) पठनीयम्, (घ) करणीयम्,
मन्दम्-मन्दम् अतिथि वन्दनं
- (क) अच्छी पुस्तक पढ़नी चाहिए।
(ख) सुबह अवश्य जाग जाना चाहिए।
(ग) कटु वचन त्यागने चाहिए।
(घ) गुरुओं की वन्दना करनी चाहिए।

□ क्रियाकलापम्

धातुः	अनीयर प्रत्ययं	नवीनानि शब्दानि
1. कथ् (कहना)	अनीयर्	कथनीयः
2. भू-भव (होना)	अनीयर्	भवदीय
3. गम् (जाना)	अनीयर्	गमनीय
4. पृच्छ् (पूछना)	अनीयर्	पूछनीय

□

2

अस्माकं देशम्

□ अभ्यासकंठी

- (क) (ii) भारतवासिनः (ख) (ii) कमलम्।
- (क) भारत भूमेः
(ख) निवसामः
(ग) जनाः
(घ) अनेके
- (क) व्याघ्रः अस्माकं राष्ट्रिय-पशुः अस्ति।
(ख) मयूरः अस्माकं राष्ट्रिय-खगः अस्ति।
(ग) कमलम् अस्माकं राष्ट्रिय-पुष्पं अस्ति।

- (घ) अस्माकं राष्ट्रिय-ध्वजं त्रिवर्णः अस्ति।
 (ङ) जन-गण-मन अस्माकं राष्ट्रिय-गानम् अस्ति।
4. (क) विद्यालयः (ख) विद्यार्थी
 (ग) तथापि (घ) कदापि
 (ङ) पुस्तकालयः (च) कपीशः
 (छ) मुनीन्द्रः (ज) प्रहरीव
 (झ) गिरीशः (ञ) रवीन्द्रः
5. (क) हिन्द महासागरः भारतवर्षस्य दक्षिण भागे वर्तते।
 (ख) भारतवर्षस्य उत्तर भागे प्रहरीव पर्वतराजः हिमालयः वर्तते।
 (ग) भारतवर्षे विविधाः जनाः निवसन्ति।
 (घ) अस्माकं राष्ट्रिय-वाक्यं सत्यमेव जयते नानृतम् अस्ति।

□ क्रियाकलापम्

अस्माकं देशं भारतवर्षम् अस्ति।
 भारतवर्षे हिन्दवः, मुस्लिमाः, क्राइस्टाः इत्यादतः विविधाः जनाः निवसन्ति।
 भारतवर्षस्य राष्ट्रिय क्रीडा हाकी अस्ति।
 भारतवर्षस्य राजधानी दिल्लीः अस्ति।
 गंगा नदीस्य जलं पवित्रं अस्ति।

□

3

प्रियं मम गृहम्

□ अभ्यासकंठी

1. (क) (ii) दुग्धम् (ख) (i) शीतला।
2. (क) पूज्या, पूज्यः, प्रियौ
 (ख) श्यामा
 (ग) मोती
 (घ) मधुरं
 (ङ) पुष्टं
3. (अ) (ब)
- (क) मम ग्रामः अतीव → (i) अति सज्जनः अस्ति।
 (ख) ग्रामस्थ वातावरणम् → (ii) रमणीयः अस्ति।
 (ग) कृषकाः जलेन → (iii) स्वच्छं भवति।
 (घ) ग्रामप्रधानः → (v) क्षेत्राणि सिञ्चन्ति।

4. (क) मधुराणि
 (ख) श्वेतलाणि
 (ग) शीतलाणि
 (घ) विशालाणि
 (ङ) पूज्याणि
5. (क) मम धेनुः श्वेतः अस्ति।
 (ख) मम शुकः हरितः अस्ति।
 (ग) इदं एकः विशालः वृक्षः अस्ति।
 (घ) गंगा अतीवः नद्यः अस्ति।
 (ङ) परिश्रमस्य फलम् मधुरं भवति।
6. (क) अहं जनकपुरे निवसामि।
 (ख) धेनुः श्यामा अस्ति।
 (ग) दुग्धेन शरीरं पुष्टं भवति।
 (घ) विडालः गृहं मूषकात् रक्षति।
 (ङ) पादपान् माता सिञ्चति।

□ क्रियाकलापम्

(क) मम प्रियम् धेनुः।	(ख) मम पूज्या माता।
(ग) मम पूज्यः पिता।	(घ) मम विडालः श्वेतः।
(ङ) मम गृहं सुविशालम्।	(च) धेनुः मधुरं दुग्धं।

4

वसन्तः

□ अभ्यासकंठी

1. (क) वर्षे
 (ख) विद्यालये
 (ग) कलमेण
 (घ) वसन्ते
 (ङ) वर्षस्य
2. (क) वसन्तः ग्रीष्मः वर्षा
 शरद् हेमन्तः शिशिरः
 (ख) चैत्रः वैशाखः ज्येष्ठः
 आषाढः श्रवणः भाद्रपदः
 आश्विनः कार्तिकः मार्गशीर्षः
 पौषः माघः फाल्गुनः

3. (क) गंगा मंद-मंदं वहति।
 (ख) कोकिला कूजति।
 (ग) उपवने पुष्पाणि विकसन्ति।
 (घ) वने मयूरः नृत्यति।
 (ङ) वृक्षे नवीन पत्राणि विकसन्ति।
4. (क) एकस्मिन् वर्षे द्वादश मासाः भवन्ति।
 (ख) वर्षस्य प्रथमः ऋतुः वसन्तः अस्ति।
 (ग) मधुर स्वरेण कोकिला कूजति।
 (घ) कमलानि सरोवरेषु विकसन्ति।
 (ङ) पुष्पेषु भ्रमराः गुञ्जन्ति।
 (च) वर्षे षडः ऋतवः भवन्ति।
 (छ) वसन्तः ऋतुः सर्वेषु श्रेष्ठः अस्ति।

□ क्रियाकलापम्

- (क) प्रथमः ऋतवः वसन्तः अस्ति।
- (ख) वसन्ते ऋतवः परितः वृक्षे पुष्पाणि विकसन्ति।
- (ग) वसन्ते ऋतवः पुष्पेषु भ्रमराः गुञ्जन्ति।
- (घ) वसन्तः ऋतुः सर्वेषु श्रेष्ठः अस्ति।
- (ङ) वसन्ते वृक्षाणं शाखासु नूतनाः पल्लवाः उद्भवन्ति पुष्पाणि च विकसन्ति।

□

5

रमणीयः आश्रमः

□ अभ्यासकंठी

1. (क) (iii) उटजानि, (ख) (ii) स्नानम्, (ग) (i) उटजम्, (घ) (iii) क्रीडाम्।
2. (क) रमणीयः
 (ख) अयं
 (ग) मुनयः
 (घ) निवसन्ति
 (ङ) चित्तं
3. (क) पक्षी मधुर आवाज करते हैं।
 (ख) एक मुनि स्नान करता है।
 (ग) जब बादल छाते हैं तब मोर नाचते हैं।
 (घ) चार बच्चे हिरण के साथ खेल रहे हैं।
 (ङ) मुनियों का जीवन शान्तिप्रिय होता है।

4. (क) मुनयः यज्ञं कुर्वन्ति।
 (ख) अहं गुरुस्य सहः गच्छामि।
 (ग) अत्र अनेके मुनयः निवसन्ति।
 (घ) शिशु मुनस्य सहः गच्छति।
 (ङ) आश्रमे शिशवः क्रीडन्ति।
5. (क) आश्रमः रमणीयः अस्ति।
 (ख) वृक्षेषु खगाः कूजन्ति।
 (ग) एकः मुनिः तपस्यां करोति।
 (घ) चत्वारः मुनयः यज्ञं कुर्वन्ति।
 (ङ) शिशवः अत्र पठन्ति निवसन्ति च।

□ क्रियाकलापम्

1. 'मुनि' शब्द के अनुसार प्रथमा विभक्ति—

शब्द	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
हरि (विष्णु भगवान)	हरि	हरी	हरयः
कपि (बन्दर)	कपि	कपी	कपयः
ऋषि	ऋषि	ऋषी	ऋषयः
रवि (सूर्य)	रवि	रवी	रवयः

2. 'शिशु' शब्द के अनुसार प्रथमा विभक्ति—

शब्द	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
गुरु	गुरुः	गुरु	गुरवः
तरु	तरुः	तरु	तरवः
विधु	विधुः	विधू	विधवः
शत्रु	शत्रुः	शत्रू	शत्रुवः

□

6

ग्राम्य जीवनम्

□ अभ्यासकंठी

1. (क) (ii) कृषकाः, (ख) (i) सज्जनः,
 (ग) (iii) उपवनम्, (घ) (iii) विकासम्।
2. (क) क्रीडाङ्गने
 (ख) स्वच्छं
 (ग) विकासम्
 (घ) पञ्चायतने

3. (क) बाग में सुन्दर फूल खिलते हैं और मधुर खुशबू बिखेरते हैं।
 (ख) विद्यालय के अध्यापक बालकों को मनोयोग से पढ़ाते हैं।
 (ग) किसानों का जीवन सरल और पवित्र होता है।
 (घ) ग्राम के लोग महान हैं। सभी आदमी गाँव का विकास चाहते हैं।
4. (क) उपवने अनेके वृक्षाः सन्ति।
 (ख) ममं ग्रामे सर्वे साधनः प्राप्तः सन्ति।
 (ग) अयं मम ग्रामः अस्ति।
 (घ) वयं विद्यालये पठामः।
5. क्रिया शब्द धातु पुरुष वचन
पठामि	पठ्	उत्तम	एकवचन
क्रीडामः	क्रीड्	उत्तम	बहुवचन
भवति	भू	प्रथम	एकवचन
पठसि	पठ्	मध्यम	एकवचन
लिखथः	लिख्	मध्यम	द्विवचन
गच्छथ	गम्	मध्यम	बहुवचन
6. (क) कृषकानां जीवनं शुद्धं सरलं च भवति।
 (ख) कृषकाः प्रातःकालात् सायं यावत् क्षेत्रेषु, कृषि कार्यं कुर्वन्ति।
 (ग) बालक-बालिकाश्च विद्यालये पठन्ति।
 (घ) षञ्चायतने सदस्याः ग्रामस्य विकास-कार्याणि कुर्वन्ति।

□

7

हिमालयः

□ अभ्यासकंठी

1. (क) (ii) पर्वतराजः, (ख) (iii) एवरेस्ट,
 (ग) (i) तीर्थस्थानानि, (घ) (iii) भारतस्या
2. (क) हिमालयात्
 (ख) शिखराणि
 (ग) प्रहरी
 (घ) ऋषयः
 (ङ) तत्पराः
3. (क) चन्द्रस्यग्रहणम्
 (ख) देवस्यदूतः
 (ग) पवनस्यपुत्रः
 (घ) ईशस्यवन्दना

(ड) हिमस्यालयः

(च) सूर्यस्यग्रहणम्

4. शब्द	विभक्ति	वचन
(क) रक्षणे	सप्तमी (अधिकरण)	एकवचन
(ख) तेषु	सप्तमी (अधिकरण)	बहुवचन
(ग) स्वर्गात्	पंचमी (अपादान)	एकवचन
(घ) तापेन	तृतीया (करण)	एकवचन
(ड) हिमालयस्य	षष्ठी (सम्बंध; का, के, की)	एकवचन
(च) शिखराणि	प्रथमा (ने)	बहुवचन
5. (क) मोहन राम के बाग से फल लाता है।
(ख) सभी बालकों में दिनेश सर्वश्रेष्ठ है।
(ग) प्राचीनकाल में हिमालय पर बहुत से ऋषि रहते थे।
(घ) शेर पशुओं का राजा है।
(ड) विद्यालय से बालक आते हैं।
6. (क) हिमालयः पर्वतराजः अस्ति।
(ख) हिमालयः भारतस्य उत्तरभागे स्थितः अस्ति।
(ग) हिमालयः सर्वोच्चः शृंग एवरेस्ट अस्ति।
(घ) कवयः काशमीरस्य तुलना स्वर्गात् कुर्वन्ति।
(ड) हिमालयस्य रक्षणे भारतस्य रक्षणम् अस्ति।

□ क्रियाकलापम्

- (क) गंगा यमुना च हिमालयात् निर्गच्छतः।
(ख) रामः मोहनः च दुग्धम अपिबतः।
(ग) रमा गीता च पत्रं लिखतः।
(घ) दिनेशः महेशः च विद्यालयं गमिष्यतः।

□

8

परोपकारः

□ अभ्यासकंठी

- (क) (ii) परोपकारः, (ख) (i) प्रकृतिः।
- (क) अस्थीनि (ख) सौरभं
(ग) पिपासिता (घ) श्येनः
(ड) भ्रातृभावः (च) नद्यः

3. (क) भारतवर्ष में अनेक परोपकारी महापुरुष हुए।
 (ख) व्यास ने कहा—परोपकार पुण्य है, दूसरों को सताना पाप है।
 (ग) वृक्ष दूसरों की भलाई के लिए फल देते हैं।
 (घ) परोपकारी लोग भूखों को भोजन देते हैं।
 (ङ) प्रकृति में प्रत्येक कार्य परोपकार के लिए होता है।
4. (क) परेषां उपकारः परोपकारः कथ्यते।
 (ख) परोपकारस्य भावनयैव राष्ट्रस्य उन्नतिः भवति।
 (ग) पुष्पाणि परोपकाराय सौरभं विकिरन्ति।
 (घ) प्रकृतेः प्रत्येकं कार्यं परोपकाराय एवं भवति।
5. (क) परेषामं उपकारः परोपकारः कथ्यते।
 (ख) परोपकारस्य भावनयैव समाजस्य राष्ट्रस्य च उन्नति भवन्ति।
 (ग) प्रकृते सदैव अस्माकम् उपकारम् करोति।
 (घ) शिविः श्येनाय स्वः अस्थीनि अयच्छत्।

□ क्रियाकलापम्

पृच्छ् धातु के लट् लकार रूप—

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	पृच्छति	पृच्छतः	पृच्छन्ति
मध्यम पुरुष	पृच्छसि	पृच्छथः	पृच्छथ
उत्तम पुरुष	पृच्छामि	पृच्छावः	पृच्छामः

□

9

वर्षाकालः

□ अभ्यासकंठी

1. (क) (iii) मुदितः, (ख) (i) कूजति,
 (ग) (iii) गर्जति, (घ) (ii) मरालः।
2. (क) कूर्दति बाल, वर्षाकालः।
 (ख) हर-हर-हर, सर-सर
 (ग) घनः, नृत्यति, सर-सर
3. (क) बादल गरजता है।
 (ख) हंस गगन की ओर चला गया है।
 (ग) लड़का मित्रों के साथ उछल-कूद करता है।
 (घ) नदी का जल हर-हर-हर करके बहता है।
 (ङ) कोयल वृक्षों की शाखाओं पर कूकती है।

4. (क) मरालः → (i) बह रही है
 (ख) वहति → (ii) प्रसन्न
 (ग) वर्षाकालः → (iii) मित्रों के साथ
 (घ) मुदितः → (iv) वर्षा की ऋतु
 (ङ) मित्रैः → (v) हंस
5. (क) पिकः वने कूजति।
 (ख) पवनः सर-सर वहति।
 (ग) बालकः ह्यः नगरम् गतः।
 (घ) बालिकाः मित्रै सहः कूर्दन्ति।
 (ङ) मयूरः उपवनेः नृत्यति।
6. (क) कपोतः (ख) मयूरः (ग) मरालः
 (घ) शुकः (ङ) पिकः (च) चटकाः
7. (क) बालः मित्रै सहः कूर्दति।
 (ख) समीरः सर-सर वहति।
 (ग) मयूरः नृत्यति।
 (घ) मरालः गगनं गतः।
 (ङ) वने उपवने पिकः कूजति।

□

10

अस्माकं महापुरुषाः

□ अभ्यासकंठी

- (क) (ii) द्वादशवर्षाणि, (ख) (iii) मूलशंकरः।
- (क) महापुरुषः
 (ख) अत्याचारं
 (ग) मूलशंकरः
 (घ) दयानन्दः
- (क) महावीरः जैन धर्मस्य चतुर्विंशः तीर्थङ्करः आसीत्।
 (ख) सः बुद्धस्य नामात् प्रसिद्धं अभवत्।
 (ग) बाल्यकाले बुद्धस्य नामः सिद्धार्थः आसीत्।
 (घ) सत्यं अहिंसा च द्वे तस्य आस्ताम्।
- (क) महावीरस्य मनसः विकलतायाः कारणानि समाजे प्रचलितः वर्गभेदः
 आडम्बरः, जीवहिंसा प्रभृतयः आसन्।
 (ख) बाल्यकाले बुद्धस्य नामः सिद्धार्थ आसीत्।

- (ग) जैनधर्मस्य अन्तिम तीर्थङ्कर महावीरः आसीत्।
 (घ) गान्धिनः पूर्णनाम मोहनदास कर्मचंद आसीत्।
 (ङ) दयानन्दस्य दीक्षागुरुः श्री परिपूर्णानन्दः आसीत्।
 (च) बुद्धस्य पितुः नाम शुद्धोदनः आसीत्।

□ क्रियाकलापम्

‘पुष्प’ शब्द के रूप—

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	पुष्पम्	पुष्पे	पुष्पाणि
द्वितीया	पुष्पम्	पुष्पे	पुष्पाणि
तृतीया	पुष्पेन	पुष्पाभ्याम्	पुष्पैः
चतुर्थी	पुष्पाय	पुष्पाभ्याम्	पुष्पेभ्यः
पञ्चमी	पुष्पात्	पुष्पाभ्याम्	पुष्पेभ्यः
षष्ठी	पुष्पस्य	पुष्पयोः	पुष्पानाम्
सप्तमी	पुष्पे	पुष्पयोः	पुष्पेषु
सम्बोधन	हे पुष्प!	हे पुष्पे!	हे पुष्पाणि!

□

11

दूरदर्शनम्

□ अभ्यासकंठी

- (क) (ii) वातानुकूलकम्, (ख) (i) शिक्षायां।
- (क) विज्ञानस्य
 (ख) प्रमुखं
 (ग) विज्ञापनानि
- (क) दूरदर्शन मनोरंजन का प्रमुख साधन है।
 (ख) इसका शिक्षा के क्षेत्र में बहुत बड़ा योगदान है।
 (ग) दूरदर्शन पर अनेक विज्ञापन भी दिखते हैं।
- (क) टीवी रेडियो च विज्ञानस्य अविष्काराः सन्ति।
 (ख) विज्ञाने वयं लाभः हानिः च द्वे सन्ति।
 (ग) अद्यः व्यवसायस्य युगः अस्ति।

5. (क) दूरदर्शनः मनोरंजनस्य प्रमुखं साधनं अस्ति।
 (ख) दूरदर्शनेन संगीत-नृत्यं चलचित्रं नाटकीदीनां प्रसारणं भवति।
 (ग) विज्ञानस्य प्रमुखाः आविष्काराः टंकणयन्त्रम्, यन्त्रमानवः इत्यादयः सन्ति।
 (घ) दूरदर्शनं आकाशवाणीं भिन्नं न चित्रां दृश्यं दृश्यते।

□ क्रियाकलापम्

1. टीवी रेडियो च विज्ञानस्य आविष्काराः सन्ति।
2. यन्त्रमानवः विज्ञानस्य देन अस्ति।
3. विज्ञानस्य दूरदर्शनस्य आविष्कारः मनोरंजन क्षेत्रे आश्चर्यजनकः अस्ति।
4. वायुयानम् अन्तरिक्षयानम् च विज्ञानस्य आविष्काराः सन्ति।
5. परमाणुशस्त्रं, दूरभाषं, टंकणयन्त्रम् उर्वरकः च विज्ञानस्य आविष्काराः सन्ति।

12

स्वतन्त्रता-दिवसः

□ अभ्यासकंठी

1. (क) प्रणमन्ति
 (ख) सावधानाः
 (ग) प्रसन्ना
 (घ) गौरवस्य
2. (क) शिक्षकाः छात्रेभ्यः मिष्ठान्नं वितरन्ति।
 (ख) अयं अस्माकं विद्यालय अस्ति।
 (ग) सर्वे छात्राः राष्ट्रगीतः गायन्ति।
 (घ) अद्यः ममं जन्मदिवसः अस्ति।
 (ङ) छात्राः ईश्वरं प्रणामः कुर्वन्ति।
3. (क) अगस्तमासस्य पञ्चदशे दिवसे स्वतन्त्रतादिवसः भवति।
 (ख) प्रधानाचार्यः राष्ट्रध्वजं आरोहयति।
 (ग) ध्वजारोहण समये सर्वे राष्ट्रगानं गायन्ति।
 (घ) शिक्षिकाः छात्रेभ्यः मिष्ठान्नं वितरन्ति।
 (ङ) प्रमुखः समारोहः दिल्ली नगरैव भवति।

□ अभ्यासकंठी

1. (क) सिंहः, (ख) (iii) सहायतां।
2. (क) ✗ (ख) ✗ (ग) ✓ (घ) ✓
3. (क) सुप्तः
 (ख) मूषकाय
 (ग) सहायतां
 (घ) गर्जनं
 (ङ) उपयोगी
4. (क) एकः मूषकः अवदत्—भो वनराज!
 (ख) एकः वने एकः सिंहः अवसत्।
 (ग) एकः मूषकः तस्य शरीरे अकूर्दत्।
 (घ) मूषकः जालं अकृन्तत्।
5. (क) सिंहः एकस्य वृक्षस्य अधः सुप्तं आसीत्।
 (ख) मूषकः सिंहस्य शरीरे अकूर्दत्।
 (ग) सिंहः जालेन बद्धः अभवत्।
 (घ) मूषकः जालम् अकृन्तत्।

□ स्मरणीया

- (क) मूषकः जालमकृन्तत्।
 (ख) अद्य अहमवगच्छामि।
 (ग) छात्रः विद्यालयमगच्छत्।
 (घ) मूषकः सिंहमवदत्।

□ क्रियाकलापम्

धातुओं के लड़ लकार रूप—

लिख् (लिखना),	हस् (हँसना),	वद् (बोलना),	नृत् (नाचना)
अलिख	अहस	अवद	अनृत्य

□ अभ्यासकंठी

1. (क) पशुम्
(ख) कूपे
(ग) स्व प्रतिबिम्बम्
(घ) बुद्धिबलेन
2. (क) एकदा: वने एकः सिंहः अवसत्।
(ख) शशकः अतीव बुद्धिमानः आसीत्।
(ग) सिंहः अपृच्छत्—त्वं विलम्बेन कथम् आगच्छः।
(घ) शशकः सिंहम् कूपं समीपं अनयत्।
3. (क) अस्माकं मयूरः राष्ट्रपक्षिः अस्ति।
(ख) बालिके रमाः श्रेष्ठः अस्ति।
(ग) रामः एकः छात्रः अस्ति।
(घ) रमा एकः छात्रा अस्ति।
(ङ) अस्माकं देशे गंगा प्रवहति।
4. (क) सिंहः अतीव निर्दयः आसीत्।
(ख) शशकः अति चतुरः आसीत्।
(ग) सिंहः अपृच्छत्—दुष्ट शशकः त्वं विलम्बेन कथम् आगच्छ।
(घ) शशकः सिंहं एकं कूपं समीपम् अनयत्।
(ङ) अपरं सिंहं हन्तुं सः कूपे अगच्छत्।
(च) बुद्धिर्यस्य बलं तस्य निर्बुद्धेस्तु कुतो बल।

□ क्रियाकलापम्

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	बालिका	बालिकौ	बालिकाः
द्वितीया	बालिकाम्	बालिकौ	बालिकान्
तृतीया	बालिकेन	बालिकाभ्याम्	बालिकैः
चतुर्थी	बालिकाय	बालिकाभ्याम्	बालिकेभ्यः
पञ्चमी	बालिकात्	बालिकाभ्याम्	बालिकेभ्यः
षष्ठी	बालिकास्य	बालिकयोः	बालिकानाम्
सप्तमी	बालिके	बालिकयोः	बालिकेषु
सम्बोधन	हे बालिका!	हे बालिकौ!	हे बालिकाः!

□ अभ्यासकंठी

1. (क) (ii) बुभुक्षितः, (ख) (i) उद्यमेन।
2. (क) लुब्धको
(ख) पीडितः
(ग) अति श्रान्तः
(घ) द्राक्षामण्डपम्
(ङ) अम्लानि
3. (क) अन्यत्र + आगच्छत् (ख) वृक्षस्य + ऊपरि
(ग) अत्र + अन्तरे (घ) इति + उक्त्वा
(ङ) इतः + स्ततः (च) भोजनं + अभावेन
4. (क) एकस्मिन् वने एकः शृगालः आसीत्।
(ख) वृक्षस्योपरि द्राक्षालताम् आसीत्।
(ग) शृगालः द्राक्षा खाद्यं अइच्छितः।
(घ) द्राक्षाफलानां स्तबकान् अतीवः उच्चैः आसीत्।
(ङ) शृगालः द्राक्षास्य अनिन्दत्—अम्लानि सन्ति द्राक्षाफलानि।
5. (क) तस्योपरि द्राक्षालता आरूढासीत्।
(ख) उच्चस्थाने द्राक्षाफलानि दृष्ट्वा शृगालः अतीव दुःखितः अभवत्।
(ग) अम्लानि सन्ति द्राक्षाफलानि।
(घ) शृगालः कथयित्वा द्राक्षाफलानि अनिन्दत् न लब्धानि।

□ क्रियाकलापम्

क्रिया शब्द	धातु	लकार	पुरुष	वचन
पठतः	पठ्	लट्	प्रथम पुरुष	द्विवचन
अलिखः	लिख्	लङ्	मध्यम पुरुष	एकवचन
धाविष्यावः	धाव	लृट्	उत्तम पुरुष	द्विवचन
हसिष्यामि	हस्	लृट्	उत्तम पुरुष	एकवचन
अनृत्यत	नृत्	लङ्	प्रथम पुरुष	एकवचन
वदन्ति	वद्	लट्	प्रथम पुरुष	बहुवचन
क्रीडामः	क्रीड्	लट्	उत्तम पुरुष	बहुवचन

□ अभ्यासकंठी

1. (क) (iii) रामः, (ख) (i) रावणः।
2. (क) कौशल्या
(ख) लक्ष्मणः
(ग) सुग्रीवस्य
(घ) प्रसन्नाः
3. (क) लक्ष्मणः
(ख) ग्रामे
(ग) विद्यालयात्
(घ) रामस्य
(ङ) राक्षसस्य
4. (क) रावणः सीताम् अहरत्।
(ख) रामः एकः आदर्शः पुत्रं आसीत्।
(ग) कौशलः नृपः दशरथः आसीत्।
5. क्रिया धातु पुरुष वचन
(क) आसीत् अस् प्रथम पुरुष एक
(ख) अगच्छताम् गम् प्रथम पुरुष द्विवचन
(ग) अपठम् पठ् उत्तम पुरुष एकवचन
(घ) अलिखत् लिख् प्रथम पुरुष एकवचन
(ङ) आसन् अस् प्रथम पुरुष बहुवचन
(च) अवदत् वद् प्रथम पुरुष एकवचन
6. (क) रामस्यः पिताः दशरथः आसीत्।
(ख) रामस्य विवाह सीतया सह अभवत्।
(ग) लक्ष्मणः रामस्य अनुजः भ्राताः आसीत्।
(घ) अद्यः अपि रामराज्यः प्रसिद्धः अस्ति।
7. (क) दशरथस्य चत्वारः पुत्राः आसन्।
(ख) रामस्य माताः कौशल्या नामः आसीत्।
(ग) विश्वामित्रः अवदत्—वने राक्षसाः मम यज्ञं नाशयन्ति।
(घ) सुग्रीवस्य सहायतया रामः रावणस्य वधम् अकरोत्।

□ अभ्यासकंठी

1. (क) (ii) इलाहाबादनगरं, (ख) (i) तस्यः अग्रजः।
2. (क) इलाहाबाद नगर में मेरे दादा, दादी और चाचाजी रहते हैं।
(ख) मेरे छोटे चाचा का विवाह होगा।
(ग) आज मैं नहीं जाऊँगा।
(घ) मेरे पिता आज नहीं जायेंगे।
(ङ) परसों मेरी परीक्षा समाप्त होगी।
3. (क) ममं अनुजः नामः मिन्दू अस्ति।
(ख) ममं पितामह नामः प्रेमः अस्ति।
(ग) ममं जनकः एकः कृषकः अस्ति।
4. (क) लिखिष्यामि
(ख) क्रीडिष्यामः
(ग) गमिष्यावः
(घ) गमिष्यति
(ङ) पठिष्यति।
5. क्रिया धातु लकार काल

अक्रीडत्	क्रीड्	लङ्	भूत
अगच्छन्	गम	लङ्	भूत
धाविष्यति	धाव	लृट्	भविष्य
हसति	हस	लट्	वर्तमान
अनृत्यत्	नृत्	लङ्	भूत
वदिष्यामि	वद्	लृट्	भविष्य

6. (क) तौ हसिष्यथः।
(ख) अहं पुस्तकं पठिष्यामि।
(ग) रामः श्वः विद्यालयं गमिष्यति।
(घ) यूयं कदा लिखिष्यथ।
(ङ) वयं अपि तत्र गमिष्यामः।
7. (क) गमिष्यति।
(ख) पितृव्यस्यः
(ग) त्वं
(घ) प्रथमसत्रस्य
(ङ) आगमिष्यामः

□ क्रियाकलापम्

1. वद् धातु के लृट् लकार रूप—

पुरुष	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	वदिष्यति	वदिष्यतः	वदिष्यन्ति
मध्यम पुरुष	वदिष्यसि	वदिष्यथः	वदिष्यथ
उत्तम पुरुष	वदिष्यामि	वदिष्यावः	वदिष्यामः

2. लिख् धातु के लृट् लकार रूप—

पुरुष	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	लिखिष्यति	लिखिष्यतः	लिखिष्यन्ति
मध्यम पुरुष	लिखिष्यसि	लिखिष्यथः	लिखिष्यथ
उत्तम पुरुष	लिखिष्यामि	लिखिष्यावः	लिखिष्यामः

18

सूक्ति-सुधा

□ अभ्यासकंठी

- (क) पापस्य
(ख) अहिंसा
(ग) वसुन्धरा
(घ) श्रीः
(ङ) सत्यमेव
(च) सर्व धनं
- सूक्तियों छात्र स्वयं कण्ठस्थ करें।

